

III. בטול תפלת לחש של י"ח

א.

בפרק הקודם ראינו את הרמב"ם מסיר את הצעיף מעל מנהג שהיה רווח כמה דורות לפניו ומציגו כחיקוי הסביבה המוסלמית. בפרק זה נראהו מכניס הוא עצמו תיקון רב חשיבות בסדר התפלה המסורתי—בהשפעת אותה הסביבה עצמה, תיקון שקיים היה יותר משלש מאות שנה, עד שיצא עליו גזר-דינו של הרדב"א, שחשף את הגורמים החיצוניים שהונחו ביסודו — וביטלו.

הכוונה לתקנתו המפורסמת שביטלה תפלת לחש של י"ח וקבעה שבמקומה יתפללו הצבור ושליחם יחד תפלה אחת בלבד (75). ברי, תקנה זו אופי של תיקון לה: מלבד שבאה לעקור מנהג ישן-נושן שנתקדש בקדושת הדורות וששיווה קו אפייני כ"כ לתפלה הישראלית, הרי, נוסף לזה, יש בה משום הפרה גלויה של דין התלמוד (76): "כל בעלי הדין והרב המתקן תקנה זו מודים כי מדין הגמרא בבבלי וירושלמית והגאונים וכל הפוסקים ראוי לצבור שיתפלל שתי תפלות, אחת בלחש ואחת בקול רם" (77).

כדי להעריך כראוי את תכונתה הקיצונית של אותה תקנה, כדאי להשוותה עם עמדת הגאונים לשאלתנו. בשני מקרים עלתה בעיה זו לפנינו, ובשניהם היו נמוקים פנימיים, צרכיו של הצבור, תובעים במפגיע לא את ביטולו הגמור, אלא רק סטיה זמנית מן הנוהג המקובל, ואף-על-פי-כן עמדו הגאונים איתן על משמרת הדין והמנהג — ולא התיירו. רב האי גאון (78) לא הרשה לצבור להתפלל תפלה אחת בקול רם אף אם נתאחרה תפלת המנחה ואין פנאי

(75) עיין תשובות הרמב"ם סי' ל"ה-ל"ו, ל"ח-ל"ט.

(76) סוטה ל"ב, ב'; ברכות כ"ד ב'.

(77) הרדב"א בתשובתו (ליוורנו שנת ב"ת) סי' צ"ד. הרלב"ח בתשובתו המפורסמת על הסמיכה (שי"ב טור א') כותב על תקנה זו: "והלא הרב רבי' משה בר מיימון ז"ל וחכמי דורו חדשו בזה המלכות דבר א' גדול הערך מאד כנגד דין התלמוד והוא שביטל חזרת שליח צבור התפלה . . . וגם על כיוצא בזה נמצא מדרש לרבתינו ז"ל שקראו אותו דבר חדש".

(78) עיין שבה"ל הקצר סי' ט"ו, והשלם סי' מ"ז (=אוצה"ג ר"ה סי' קל"ג): כתב רבינו אפרים בשם רב האי גאון ז"ל דצבור דדחיקא להו שעתא בבי שמישי אית להו לצלויי בלחשא והדר לנחותי ש"ץ דלית ליה לש"צ למיחת ולאפוקינהו ידי חובייתהו בקול רם לפי שמצות תפלה בלחש וכו'. ועיין תשובה ארוכה בענין זה תג"ה סי' רנ"ז (=אוצה"ג ר"ה סי' קל"ד).

לחזרת ה"שמונה עשרה". ורב שרירא אביו נשאל (79) "על עסק בני אדם שבאין ביום הכפורים ואינן יודעין תפלות כתק[ו]ן מהו להסדיר שליח צבור לפנייהם ולהשמיע להם תפלתו כדי שילכו אחריה. והשיב: אין לו רשות להשמיע קולו בשעה שמתפלל עד שירד לפני התיבה ואסור לעשות כן מהני קראי דחנה" (80).

ב.

ומה הם המניעים שהמריצו את הרמב"ם לידי צעד קיצוני מעין זה? על זה מדבר הרמב"ם עצמו גלויות: "ואשר (81) הכריח לסדר זה לפי שכל העם בשעת תפלת שליח צבור לא יפנו את דעתם לדבריו אבל ידברו זה עם זה או יצאו להם והוא יברך ברכה לבטלה כמעט לפי שאין שומע לה וכל מי שאינו בקי כשרואה תלמידי חכם וזולתם ידברו זה עם זה ויסירו כיחם וניעם וינהגו מנהג בלתי מתפללים בעת תפלת שליח צבור יעשה גם הוא כזאת ויקבע בלב כולם שאין התפלה אלא בעת הלחש ואנו אומרים באיסורי תורה עת לעשות לה' הפרו תורתך כל שכן בתקנת התפלה ובדבר שיש בו הסרת חלול השם לחושבים עלינו שהתפלה אצלנו שחוק ולעג". ובתשובה אחרת (82): "ולכן הנני אומר שכך ראוי בזמננו מפני סבה שאבארה והיא כשיחזור ש"ץ להתפלל בקול רם כל מי שהתפלל ויצא ידי חובתו יהפוך פניו לספר עם חברו או לשיחה בטלה ויחזור פניו מהמזרח (83) וירוק ויסיר כיחו וניעו וכשיראה זה חברו שאינו בקי יעשה גם הוא כן בלי ספק ויחשוב שזה שאמר ש"ץ אין לסמוך עליו ואם כן יצא כל מי שאינו בקי והוא לא יצא ידי חובתו ותבטל הכוונה אשר בעבורה חוזר ש"ץ התפלה שהוא להוציא את שאינו בקי. ואמנם כשלא יתפללו הקהל בלחש כלל אלא יתפללו הכל אחר ש"ץ תפלה אחת בקדושה כל מי שיודע להתפלל יתפלל עמו בלחש והבלתי בקיאים ישמעו ויכרעו כולם עם ש"ץ ופני כל העם אל ה"י כל בכונה ויצאו כולם ידי חובתם ויהיה הדבר הולך על נכון ויושר

(79) רי"ף גיאת ח"א, נ"ט; ארחות חיים סי' י"ט (=אוצה"ג בר', קנ"ב ור"ה קל"א). ועיין שבה"ל השלם סי' י"ז (=אוצה"ג בר', קנ"ד ור"ה קל"ב): וששאלתם בצומא רבא ובראש השנה שאין כל אדם יודע להתפלל מה שיאמר שליח צבור בקול. כך ראינו שהתפלה בלחש ואין רשות לכל אדם להתפלל בקול וכי.

(80) ברכות ל"א א'.

(81) תש' הרמב"ם סי' ל"ה. המקור הערבי: גייגר, מלא חפנים סי' ד', עמ' 74, 76.

(82) תש' הרמב"ם סי' ל"ו. המקור הערבי: פרידלנדר, J.Q.R. ס"ח, ח"ה (1914) עמ' 13, 15.

(83) השוה להלן עמוד 71.

ותמנע אריכות החזרה ויוסר חלול השם שנתפשט בין הגויים (84) שהיהודים רוקקים וכחים ומספרים בתוך תפלתם שהרי הם רואים זה תמיד וזה היותר נכון אצלי באלו הזמנים מצד הסבות שזכרתי.

שני נמוקים כלולים בדבריו: נמוק פנים ונמוק חוץ. ברכה לבטלה כמעט, וחלול השם בפני גויים. שנקודת הכבוד נמצאת בנמוק החיצוני, שהוא המכריע והעיקרי. אנו למדים גם מתשובה אחרת (85) שבה מזכיר רבנו רק אותו לבד. וכבר העמיד אף הרדב"ז את תמצית תשובת הרמב"ם על הנמוק החיצוני גרידא. הוא נשאל: „על מה סמכו בכל זה המלכות שלא להתפלל תפלה בלחש אלא כולם תפלה אחת הצבור ושליחם וכו'. תשובה: כבר נשאל הרמב"ם על זה והשיב בלשון ערב שאעפ"י שנראה כן מדין הגמרא מכל מקום בארצות הישמעאלים שמקפידין הרבה שלא להפסיק ולא לריק ולא לדבר בתוך תפלתם וכיון שהתפללו בלחש ויצאו ידי חובתם נמצאו מדברים ומפסיקים ורוקקים בתוך חזרת שליח צבור התפלה ויצא לנו שם רע בגוים (86) על זה... והאריך הרבה הרב ז"ל בזה והעולה מדבריו הוא זה" (87).

שהתנהגות הצבור המתוארת ע"י הרמב"ם נחשבה בעיניו לקלקלה חמורה כ"כ עד שראה את עצמו זכאי להפליג לתיקון קיצוני מעין זה. שאין להצדיקו אלא על סמך העקרון „עת לעשות לה' הפרו תורתך" — עקרון שהדין נותן לצמצמו למקרים נדירים ויוצאים מן הכלל — עובדה זו תתחוויר לנו יותר כשנמתח קו מקביל בין אותה התנהגות לזו של המוסלמים בשעת תפלתם. זו האחרונה מצטיינת בסדר מופתי ובמשמעת צבאית ממש. המתפלל המוסלמי מחוייב להמנע בהחלט מכל סטיה מעמדת הגוף המצוה. מכל תנועה קלה שאינה שייכת לתנועות הפולחניות, ואפילו מתעיה של העינים ושל המחשבה (88). ומאלף הוא מבחינה זו אותו היתר שניתן ע"י כמה מחכמיהם המתירים ג' סטיות קלות מן העמדות המצוות (89). רק משום שהשקיף הרמב"ם על המצב בבית הכנסת מתוך אספקלרית המוסלמים ומדד אותו במדתם, ומתוך שחרד היה על מה שיאמרו הגויים, ראה את עצמו מצוה ועומד לחסל אותו מצב על כל פנים. אף אם חסולו קשור היה בהפרת ההלכה.

(84) כך הוא במקור הערבי: אל גויים. ובתשובות הרדב"ז הנדפסות שונות מלה זו ל„נכרים" מפני הצנזורה. ונגררו אחרי זה פרידלנדר ופריימן שלא לצורך. שינוי דומה בתשובות הרדב"ז עיין לפנינו הערה 86.

(85) סי' ל"ח (עמ' 38).

(86) כך הוא הנוסח בתשובות הרדב"ז כ"י אוכספורד מס' 828. ו' ב' (סי' י'). ובנדפס שינוי מפני הצנזורה: לכל רואינו. ועיין הערה 84.

(87) תשובות הרדב"ז סי' ה'.

(88) עיין לייך ח"א עמ' 99, 104, 105. והשוה גם A. V. Kremer, Culturge-schichte des Orients, 34.

(89) לייך שם.

ג.

תקנת הרמב"ם נתאזרחא עוד בימי חייו (90) ועוררה רק התנגדות מועטה (91). ובמצרים, א"י וסוריה נשארה בתוקפה עד המאה השש עשרה (92). ודאי גרמה לכך סמכותו הגדולה של מתקנה (93). ואמנם כשביקש ר' אברהם בנו להמשיך בכוון זה ע"י תיקונים נוספים (94), נתקל בהתנגדות רבה מצד חכמי דורו. ולא לחנם מתקנא הוא באביו הגדול בשל כך. ואלו הם דבריו (95): ולא יכאלף עליה ז"ל אחד מן חכמי דורו פי דלך ולא נסבה למכאלפה עלי אלחכמים פי דלך מע כונה כלאף נץ אלתלמוד לאנה לס יכן בינהם חנינד ענאד ולא חסד ולא כאן יתערץ ללפתיא מקצרון פי אלעלס וארבאב אהויה כמא אעתדי פי עצרנא מן אלמכאלפין עלי מא נדבנא אליה מן אלמצאלח אלכברי ואלמנדובאת ואלואגבאת אלעטמי.

ובעברית: ולא חלק עליו ז"ל אחד מן חכמי דורו בכך ולא נתנו לחולק על החכמים בדבר זה למרות היותו נגד התלמוד. משום שלא היה אז ביניהם לא קשיות-עורף ולא קנאה ולא חלקו מעוטי החכמה ובעלי הדמיונות על פסק-הדין, כדרך שהתנגדו החולקים בזמננו אל התיקונים הגדולים והנדבות והחיובים החשובים שהמלצנו עליהם.

כאמור לעיל, נתבטלה התקנה לגמרי ע"י הרדב"ז. ומעניין הוא לראות כיצד

(90) לפי עדות בנו ר' אברהם ב"כפאיה אלעאבדין" כ"י א"פ מס' 1274, ס"ג ב': "ושהר הדא אלתרתיב פי אלדיאר אלמצריה פי טול חיאתה ז"ל ובעד ופאתה" (ונתפרסם תיקון זה בארץ מצרים כל ימי חייו ואחרי מותו).

(91) ר' סעדיה ב"ר ברכות, תלמיד הרמב"ם, כותב אל רבו (תש' הרמב"ם סי' ל"ט): "מה דעתו בענין זה שכבר טרחנו בו עד שנסדר ונקבע וגלגלנו עלינו בו שנאת רבים ונשארו שונאים זמן רב עד שקדם בו הענין ונהגו בו ברבים... ובקשו אנשים למנוע זה וסתמו פיהם ב פ ס ק ו ועמדו זמן מרי נפש לדבר זה עד שארכו הימים ונתקררה רוחם. ובראשונה נתקן זה בבית הכנסת הקטנה ואח"כ עבר הדבר גם אל בית הכנסת הגדולה..."

(92) הרדב"ז בסי' צ"ד: "וכן היה זה המנהג בכל המלכו' בעיר הקדש ועזה וצפת ודמשק וחלאב". התשובה נכתבה בשנת הרצ"ט (1539).

(93) ר' סעדיה ב"ר ברכות (שם) בקש מהרמב"ם שיכתוב לו פ ס ק, שבו יסכים להצעתו שיתנהגו על פי התקנה החדשה גם ביום כפור ובעצרת, נגד האנשים שסרבו לעשות כן באותם ימים משום ה"קרובה" וה"אזהרות". ר' סעדיה הציע לאמרן אחרי התפלה. והוא כותב: "ואפשר שיכנעו לדברי הדרתו אם יודיע אותם מה שצריך לעשות עפ"י הדין שהרי הכל סומכים על דבריו ואין משנים מהם".

(94) עיין לקמן עמ' 31 ואילך.

(95) בכפאיה (שם, עיין הערה 90). פסקה זו נתרגמה לעברית ע"י הרדב"ז (סי' צ"ד) וע"י סעדיה מסעוד (מעשה רוקח א' א' = קובץ תשובות הרמב"ם ליפסאי, 51). והשוה את תרגומיהם עם המקור.

הגיב אותו חכם, שישב גם הוא על כסא הרבנות במצרים, על התחשבותו של הרמב"ם בדעת המוסלמים, ואיך הפקיע את עצמו מזיקת אותה התחשבות. וכך הוא אומר: „ולענין מה שכתב הרב ז"ל שיש חלול השם, הנה בזמן הזה נסתלק זה הטעם שאנו גרועים יותר מזה בעיני הנכרים בעונות שהרי תפלינו חושבין אותה לכפירה ותורתינו אומרים שהוספנו והגרענו והחלפנו אותה וכאלה רבות עמהם. וכיון דבלאו הכי כאין אנו בעיני הן נעשה אנחנו מה שאנו מחוייבין מן הדין כיון שלא הועלנו כלום. הכלל העולה שאין אני רואה בזמן הזה עת לעשות כדי להפר תורתנו“.